

FEJÉRDY ANDRÁS:

Magyar főpásztorok a II. Vatikáni Zsinaton

1962. október 6-án kilenc tagú magyar zsinati küldöttség szállt le a római Termini pályaudvaron a vonatról. A hatfős kísérettel utazó Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor székesfehérvári püspököket, valamint Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzót egyházi részről a Pápai Magyar Egyházi Intézet emigráns vezetői, Zágón József és Mester István, továbbá Tomek Vince piarista rendfőnök, állami részről pedig a Magyar Népköztársaság római követségének két diplomataja, Bárd Miklós tanácsos és Bogye János konzul fogadták.¹² A szentszéki fogadóbizottság híányát nem annyira az érdektelenség, mint inkább az okozta, hogy a beérkező információk alapján a Vatikánban a magyar részvétel lehetőségeit egészen az utolsó pillanatig reménytelennek tekintették, és így nem készültek a magyar preláthusok érkezésére.

A szovjet blokkhoz tartozó Magyarország püspökeinek részvétele a II. Vatikáni Zsinaton valóban nem volt magától értetődő. A kelet-közép-európai egyházakra nehezedő erős (párt)állami kontroll által meghatározott helyzetben a döntés kulcsa ugyanis nem a részvételre kötelezett püspökök kezében volt, hanem állampárti fórumokon dőlt el, utazhat-e egy adott országból püspök a zsinatra, és amennyiben igen, kicsoda. A magyar részvétel kérdését tehát szükségképpen a korabeli (egyház)poli-

tika és a szentszéki-magyar kapcsolatrendszer alakulásának összefüggésében kell vizsgálnunk.

Az alábbiakban ezért előbb röviden áttekintjük, milyen indokok vezették a Szentszéket, amikor a magyar püspökök zsinati részvételének biztosítására törekedett, majd a magyar egyházpolitika zsinattal kapcsolatos álláspontját meghatározó főbb tényezőket vesszük számba. Ezt követően térünk át annak felvázolására, milyen szempontok alapján kerültek kiválasztásra a zsinat magyar résztvevői, hogy végül behatóbban ismertessük a magyar zsinati atyák tevékenységét: írásban benyújtott vagy szóban elhangzott hozzászólásaikat.

A kelet-közép-európai – köztük a magyar – püspökök zsinati részvételének biztosítása mindenekelőtt a zsinat egyetemessége miatt volt fontos a Szentszék számára: egy egész térség püspökeinek távolmaradása ezt az egyetemességet súlyosan veszélyeztette volna. Hasonlóan jelentős szerepet játszott, hogy XXIII. János pápa halaszthatatlan feladatának tekintette, hogy a Szentszék újra felvegye a vasfüggönyön túli egyházzal az 1940-es évek végén megszakadt kapcsolatokat. Így már 1959. február 8-án államtitkára, Domenico Tardini útján expresszlevélben hívta meg a magyar püspököket római látogatásra. Miután ez a kísérlet kudarcra végződött, mert a magyar kormány a püspökök utazását nem tartotta „időszerűnek”,¹³ a pápa mindinkább a közeledő zsinatban látta a megfelelő alkalmat a közvetlen kapcsolatok felvételére. Ezzel kapcsolatban a Rómában élő, és a magyar hírszerzésnek jelentéseket készítő történész Florio Banfinak Mons. Sotero Sanz Villalba, a Vatikáni Államtitkárság Rendes Ügyek Osztályának tanácsosa már 1959 nyarán azt állította, hogy a Vatikánban „a zsinattól egyenesen az egyház és a népi demokratikus államok viszonyának rendezését, a probléma megoldását várják: szerinte a Vatikán ideológiai előítéletei és bürokratikus hagyományai oly akadályokat gördítenek az érdekelt kormányokkal való tárgyalások elé, amelyeket az államtitkárságnak nem sikerülhet leküzdeni, miért is a holpontra jutott helyzetben kívánatosnak látszik egy új faktornak, ti. az egyetemes zsinatnak a közreműködése, mely a jelenben sikerrel kecsegtet.”¹⁴

¹³ FEJÉRDY A., *A Szentszék kapcsolataffektív kísérlete a magyar katolikus püspökökkel 1959 tavaszán, in Valóság* 49 (2006) 4, 72–77.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) (=MNL OL) Külgymisnistréium, TÜK iratok (=XIX–I–I–j.) Olaszország 1945–1964. 5/fi-008039/1962. *Magyar püspökök látogatása a követségen. (Róma, 1962. október 18.) és Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest) (=ÁBTL).* A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, O-dossziék (=3.1.5.) O-14 963/2. „Canale”. 140. A II. Vatikáni Zsinat első részének tapasztalatai. Jelentés. (Budapest, 1963. június 6.)

Végül, de nem utolsósorban a kapcsolatok felvételét sürgette, hogy a különböző csatormákon keresztül beérkezett információk alapján a Szent- szék 1959-ben igen súlyosnak ítélte meg a magyar egyház helyzetét, és egyre inkább attól kezdett tartani, hogy Magyarországon is bekövetkez- het egy a kinalhoz hasonló titkos hierarchia irányába tett első lépések kudarca – tén felállítani kívánt titkos hierarchia irányába tett első lépések kudarca – az első titokban szentelt püspök, Rózsavölgyi László gyors letartóztatása – nyomán a pápa a magyar zsinati részvétel biztosítása érdekében enged- ményekre is késznek mutatkozott.¹⁴ Amikor például az első ülészek előtt a magyar kormány Hamvas Endre püspökön keresztül azt a kérést fogal- mazta meg, hogy a zsinatra valamennyi magyar ordináriust, tehát a káp- talani helynököket, általános helynököket és az apostoli adminisztráto- rat is hívják meg,¹⁵ XXIII. János 1962. szeptember 28-án az elvek sérelme nélküli gesztusként *peritus*-szá nevezte ki az apostoli kormányzókat, ezál- tal lehetővé téve számukra a zsinati részvételt.¹⁷

A magyar püspökök részvételének lehetősége mindenesetre döntő mértékben annak függvénye volt, hogyan alakult a magyar egyházpoli- tika, a szocialista vezetés egyházképe, illetve a Szovjetunió zsinattal kap- csolatos álláspontja. A zsinat előkészületeivel egy időben, az MSZMP KB politikai Bizottsága 1958 nyarán hozott határozatai nyomán új, prag- matikusabb egyházpolitikai modell kidolgozása volt folyamatban.¹⁸ A

¹⁴ ÁBTL A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék, Mf-dossziék (=3.2.3.) Mf-764/4. „Amadeo”. 157–158. Az egyetemes zsinat előkészületei. „Amadeo” 1959. július 21-i jelentése.

¹⁵ A fellelezett egyházszakadással és a titkos hierarchia tervéről ld.: FEJÉRVY A., *Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. Az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostopolitikában*, in: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egy- ház történetéből, 1945–1989, (szerk. Bánkúti G. - Gyarmati Gy.), Budapest 2010, 129–142; 150–151.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/2. „Canale”. 173–174. *Hamvas Endre csanádi püspök levele Gustavo Testa kardinálisnak (Szeged, 1962. augusztus 24), és kísérőlevele Mester Istvánnak (Debrecen, 1962. augusztus 28.)* Lásd még: Szent István Alapítvány (Róma), Zágón gyűjtemény (=SZIA-Zágón) 18/1. *Mester István levele Zágón Józsefnek. (Róma, 1962. szeptember 8.)*

¹⁷ *Diarium Romanae Curiae*, AAS 54 (1962) 782–783.

¹⁸ A két határozat: Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságá- nak 1958. június 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határoza-

határozatokban megfogalmazott elvi különbségtétel a „vallásos világné- zet” és a „klerikális reakció” elleni harc között csupán a felszínen jelen- tett változást: az egyházpolitika végső célja változatlanul a vallás és az egyház teljes felszámolása maradt, miként az egyházpolitika végrehajtá- sában résztvevő állami, társadalmi és pártiszervek, illetve a felhasznált eszközök sem változtak a korábbiakhoz képest.¹⁹ A legfontosabb kü- lönség ezentúl abban állt, hogy a látványos külső beavatkozások he- lyett az egyházpolitika végrehajtásában szerepet játszó apparátust első- sorban az egyházak ellenőrzésére használták, és csak a „klerikális reak- ció” ellen léptek fel ennél aktívabban. Némi leegyszerűsítéssel: a korábbi egyházüldözést vallás- vagy hitüldözés váltotta fel, amennyiben az ál- lam kívánalmainak megfelelő „jó viszony” jegyében a vallásnak külső keretet adó egyházszervezet fennmaradását (propagandisztikus céllal) támogatták, míg a vallás lényegét, a hit mindennapokban való megélé- sét elutasították és hirdetőit üldözték.

Az egyházak hosszabb távú fennmaradásával számoló, és ezért korlá- tozott szabadságukat biztosító egyházpolitikai modellelben a Szent- szék továbbra sem pusztá ideológiai, hanem a kapitalizmus oldalán álló poli- tikai ellenfélnek számított. A Vatikánnal szemben így változatlanul azt tekintették feladatnak, hogy a hitelvi kérdésekben való függőség elfoga- dása mellett minél inkább lazítsák a magyar egyház és Róma közötti kapcsolatokat. Ahogyan az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osz- tály egy előterjesztése fogalmazott: „egyházpolitikánknak továbbra is arra kell irányulnia, hogy a Vatikán és a magyar katolikus hierarchia közötti politikai kapcsolatokat lazítsuk, és fokozatosan ellentété fejlesz- szük.”²⁰

táról. (Budapest 1958. június 10); Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottsá- gának határozata a vallásos világnézet elleni eszmi harcról, a vallásos tömegek kö- zötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól (Budapest, 1958. július 22.) Kiadásuk: BALOGH M. – GERGELY J., *Állami, egyházak, vallásügyek Magyarországon, 1790–2005, (Dokumentumok)*, II, 1944–2005, Budapest 2005, 214. és 215. sz. dokumentumok.

¹⁹ Az egyházpolitika végrehajtásában részt vevő párt-, állami és társadalmi szerve- ket számba veszi: KÖBEL SZ., „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 közötti, Budapest 2005, 32–39.

²⁰ MNL OL Az MSZMP Központi Szervei, Politikai Bizottság (=MKS 288. f. 5. cs.) 130. ó. e. 91. Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz egyházpolitikai kérdésekről. (Budapest,

A szocialista tömb Vatikánról alkotott negatív képe hosszú időre a szocialista országok zsinatra adott reakcióját is meghatározta. Így egészen 1962 tavaszáig Georgij Alekszandrovics Zsukov, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Kulturális Kapcsolatokért Felelős Állami Bizottság elnökének néhány nappal a zsinat meghirdetése után, 1959. január 31-én az SZKP KB számára készített jelentése szabta meg a szocialista országok, köztük Magyarország zsinattal kapcsolatos – elutasító – magatartását. A jelentés és a nyomában megszülető javaslatok ugyanis egy antikomunista keresztény egységfront létrehozásának politikai kísérleteként értékelték a zsinat tervezett ökömenikus dimenzióját, és ezért annak megakadályozását, illetve ellensúlyozását tűzték ki célul.²¹

A szovjet – és ehhez szervesen kapcsolódva a magyar – egyházpolitikai vezetés álláspontja 1962 tavaszán változott meg. Az új hozzáállás egyértelműen tükröződik N. A. Filippovnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Egyházügyi Tanács új főfelügyelőjének 1962. májusi jelentésében, melyben beismerte a részvételt ellenző politika kudarcát és a moszkvai pátriárkatus elszigetelődésének elkerülésére javasolta, hogy vizsgálni kell a megfigyelők küldésének lehetőségét.²² A szocialista egyházügyi hivatalok 1962. április 25–28. között Budapesten tartott értekezletén a formálódó új szovjet álláspontnak megfelelően új irányelvek születtek: az egyházon belüli „haladó” irányzat támogatására, és a közvetlen kapcsolatfelvétel, illetve informálódás reményében immár elfogadhatónak látszott a szocialista tömb katolikus püspökeinek zsinati részvétele.²³

1959. május. 8.)

²¹ A. Rocucci, *Russian Observers at Vatican II, The „Council for Russian Orthodox Church Affairs” and the Moscow Patriarchate between Anti-religious Policy and International Strategies, in Vatican II in Moscow (1959–1965), Acts of the Colloquium on the History of Vatican II, Moscow, March 30–April 2 1995*, (szerk. A. Melloni, Leuven 1997 (Instrumenta Theologica 20), 51–52. A szovjet szemléletmód magyar átvételére jó példa: MNL OL XIX-J-1-j. Olaszország 5/b-001296/1961. Simó Gyula követ jelentése az ökömenikus zsinat előkészítésével kapcsolatban (Róma, 1961. január 14.).

²² Rocucci, i. m. 1997, 58–61.; A. MELLONI, *L'altra Roma, Politica e S. Sede durante il concilio Vaticano II (1959–1965)*, Bologna 2000 (Tesi e ricerche di scienze religiose nuova serie 26), 41, 75.

²³ MNL OL Állami Egyházügyi Hivatal, Tematikus iratok (=XIX-A-21-e.) 0028-13/1962. Tájékoztató jelentés a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetőinek Budapest-

Az értekezlet mindenestre nem hozott egységes állásfoglalást a részvétellel kapcsolatban, csupán annak elvi lehetőségét fogalmazta meg. Ennek nyomán – hosszú mérlegelési folyamat eredményeként – Magyarország 1962 nyár végére született meg a döntés egy korlátozott létszámú magyar küldöttség részvételéről.²⁴ A megfontolás tárgyává tett szempontokat és a döntés okait Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke a következőképpen összegezte a hivatal munkatársainak 1962. szeptember 19-én megtartott országos értekezletén: „A legnagyobb mérlegelést a Vatikáni Zsinattal kapcsolatban a szocialista országokban az jelentette, hogy részt vesznek-e a szocialista országok püspökei a zsinaton, vagy nem. Figyelembe kellett venni mind a két eshetőséget. [...] Világos, hogy nekünk sokkal könnyebb lenne, ha nem mennénk. Az egyházpolitika most általában jó, a nagy kérdésekben meg tudunk egyezni, nem is sokat kell vitatkoznunk a dolgokon. Ez jó lenne, ha így maradna. S ha nem mennénk, munkánk továbbra is könnyebb lenne. [...] Na de, viszont a mérlegelésnél arra is rájöttünk, hogy nemcsak a jelenlegi helyzetünk és munkánk könnyebbége szempontjából kell nézni a püspökök zsinaton való részvételét, hanem úgy is, hogy ez milyen kihatással van a szocialista országok, hazánk nemzetközi tekintélyére, milyen kihatással van a nyugaton élő testvérpárijaink és a haladó mozgalmak harcára, és milyen hatással bírhat azokra az egyházon belüli erőkre – a Vatikánban lévőkre is –, akik valamiféle megegyezésre törekednek. És így eljuttottunk odaig, bár munkánkat nehezíti az az eshetőség, hogy a püspökök részt vegyenek a zsinaton, mégis ezt kell tenni.”²⁵

A magyar politikai vezetés részéről a remélt pozitívumok ellenére kockázatos döntésnek számított a zsinati részvétel engedélyezése. Az (egyház)politika zsinattal kapcsolatos terveit ugyanis nem a „konszolidál” hazai viszonyok között, hanem az országhatároktól távol, kifejezetten el-

ten megtartott értekezletéről (Budapest, 1962. május 9.)

²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 277. ó. e. 63–66. *Javaslat a Politikai Bizottságnak magyar katolikus egyházi vezetőknél a II. Vatikáni Zsinaton való részvételére* (Budapest, 1962. augusztus 28.) és uo. 5–6. *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. szeptember 4-én tartott üléséről*.

²⁵ MNL OL Állami Egyházügyi Hivatal, Visszaminósított TÜK iratok (=XIX-A-21-d.) 0010-3/1962. 2–3. *Tájékoztató az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársainak 1962. szeptember 19-én megtartott országos értekezletén*.

lenségesnek tekintett közegben kellett megvalósítani. Az egyházpolitika sikerességében ilyen körülmények között különösen jelentős szerepet játszott a megfelelő személyek kiválasztása, kellő eligazítása és folyamatos ellenőrzése. A hatalom ezért nem csupán a kiutazó püspökök és kíséreiük személyének jóváhagyására, hanem kiválasztására is igényt tartott. A kiválasztás folyamatában a hatalom struktúrájának megfelelően két állami szerv játszott kiemelkedő szerepet: az egyházakkal való nyílt kapcsolattartásért felelős Állami Egyházügyi Hivatal és a titkos ellenőrzést végző állambiztonsági szervek.²⁶ A zsinatra utazó főpásztorok személyéről a legfeljebb döntéshozó fórumon, a Politikai Bizottságban született döntés, míg a kíséret összetételének jóváhagyása az ÁEH elnökének feladata volt.²⁷

Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó kijuttatása az első ülészakra kiváló példa arra, miként működött az állami kiválasztás folyamata. Az egri apostoli kormányzó kijuttatására ugyanis a magyar hatóságok nem csupán az egyházpolitikai *status quo* vatikáni elismertetésének politikai igénye miatt tettek komoly erőfeszítéseket, hanem azért is, mert az 1958 óta „Kékes Pál” fedőnevű ügynökként a Belügyminisztérium III/III-as osztályával együttműködő főpap útján várható volt, hogy a küldöttséget hatékonyabban sikerül ellenőrizni és egyúttal a zsinat érdemi munkájáról, valamint a püspökök hivatalos vatikáni megbeszéléseiről is közvetlenül lehet értesítéseket szerezni. Az egyházmegyek nem püspökök vezetőinek meghívására tett – fentebb bemutatott – kísérletek kudarcat követően ezért a következő feljegyzés született: „Kékes» meghívása még nem érkezett meg, így az Állami Egyházügyi Hivatal az Egyházi Törvénykönyv 224. §-a alapján más – addig még nem eldöntött – megyéspüspökkel, mint teljes jogú ügyvivőt kívánja a II. Vatikáni Zsinatra kiküldeni.”²⁸ Az ÁEH választása az idős Papp Kálmán győri püspökre esett, aki – betegségére hivatkozva – szeptember 15-én kelt meg-

²⁶ A két szerv együttműködésének szükségességét kezdettől fogva hangsúlyozták; vö. ÁBTLL 3.1.5. O-14 963/2. „Canale”. 240–245. *Operativo tero a II. Vatikáni Zsinat elhárítására* (Budapest, 1962. július 27.)

²⁷ Vö. fent 13. jegyzet, ill. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 311. ő. e. 3. Az MSZMP PB 1963. augusztus 27-i ülésének határozata.

²⁸ ÁBTLL 3.1.5. O-14 963/2. „Canale.” 254–256. II. Vatikáni Zsinatnál kapcsolatos operatív tero (Budapest, 1962. szeptember 7.)

hatalmazó levelével nevezte ki Brezanóczyt ügyvivőjének.²⁹ Miként arra fentebb rámutattunk, Brezanóczy Pál végül saját jogon, XXIII. János pápa által kinevezett zsinati szakértőként vehetett részt a zsinaton.

A korlátozott részvétel elkendőzésére a magyar állami dokumentumok következetesen eufemisztikus kifejezést használtak, amikor zsinati atyák helyett „magyar zsinati delegációról” beszéltek,³⁰ mintha a püspökök szabadon választhattak volna ki maguk közül egyeseket arra, hogy képviseljék a magyar egyházat a zsinaton. Ez azonban természetesen elmentés volt a kánonjoggal, mely előírja valamennyi megyés- és címzetes püspök személyes részvételét.³¹ A Szentsek kénytelen volt ugyan tudomásul venni a valós helyzetet, de a kánoni elvekből nem kívánt engedni. Már az első ülészak előtt, amikor a magyar püspökök zsinati jelenléte még szinte teljesen illuzórikusnak tűnt, valamennyi jogosultnak elküldte a meghívót.³² Miután pedig a magyar főpásztorok szűk csoportja az első szesszió jelen lehetett, minden alkalmat megragadott arra, hogy szorgalmazza: az állam minél több, lehetőleg az összes főpásztort engedje ki a zsinatra. Szerepelt ez a kívánság az első ülészak végén a kormány számára küldött *Nota verbale*-ban,³³ és XXIII. János

²⁹ MNL OL Állami Egyházügyi Hivatal, Elnöki iratok (=XIX-A-21-a.) V-37-10/1962. Papp Kálmán győri püspök meghatalmazása Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó részére (Győr, 1962. szeptember 15.). Az üggyel kapcsolatban vö. még: uo. Prantner József ÁEH-elnök levele Papp Kálmán Győri püspöknek (Budapest, 1962. szeptember 14.) és MNL OL XIX-A-21-d. 0022-10/a/1962. Feljegyzés Kállai Gyula elvtárs részére (Budapest, 1962. szeptember 14.).

³⁰ Pl. MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 311. ő. e. 3. Az MSZMP PB 1963. augusztus 27-i ülésének határozata.

³¹ Vö. CIC 1917 can 223., 225.

³² ÁBTLL 3.1.5. O-14 963/2. „Canale”. p. 251. Jelenítés a magyar rk. egyház püspökeihez érkezett zsinati meghívók ügyében (Budapest, 1962. augusztus 19.)

³³ A *Nota verbale* teljes szövegét csak a hivatalos magyar fordításból ismerjük: MNL OL XIX-A-21-d. 0022-32/1962. Közl.: SZABÓ Cs., A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években, Budapest 2005, 69. Giovanni Barberini nem publikálta a teljes latin szöveget, csupán annyit jelez, hogy a magyar prelátusoknak átadott *Nota verbale* szövege „lényegében megfelel” a cseh szlovák püspököknek átnyújtott dokumentum szövegének; vö. *La politica del dialogo. Le Carte Casaroli sull’Ostpolitik vaticana* (a cura di Giovanni Barberini), Bologna 2008 (Santa Sede e politica nel novecento 7) 81–82.

pápa 1962 szilveszterén a magyar néphez intézett üzenetében.³⁴ Később VI. Pál szintén több ízben hangot adott ilyen irányú kívánságának.³⁵

A magyar püspökök nehéz helyzetük ellenére a maguk részéről ugyan- csak igyekeztek eleget tenni részvételi kötelességüknek.³⁶ Az első ülés- szak előtt, amikor még bizonytalan volt, vajon részt vehete-e egyáltalán valaki a zsinaton, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a kánoni elvek vé- delmét látta elsődlegesnek. Nem értett egyet azzal, hogy a püspökök egyenként folyamodjanak kiutazási engedélyért, és ezzel maguk terem- senek lehetőségét az államhatalomnak annak eldöntésére: kinek kérelmét fogadják el és kiét utasítja vissza. A székesfehérvári püspök ezzel szemben úgy kívánt nyomást gyakorolni a kormányra, hogy egységes fellépést kö- vetelt. Kijelentette: vagy minden főpásztor vehessen részt a zsinaton, vagy ne menjen ki senki.³⁷ Az állam szemében „reakciónak” számító Sh- voy püspök taktikájánál sikeresebbnek bizonyult a kompromisszumkész csanádi püspöké. Hamvas Endre megfelelő érveléssel el tudta ugyanis érni, hogy az első ülészakon végül nem egyedüli magyarként, hanem Kovács Sándor és Brezanóczy Pál társaságában vehetett részt.³⁸

A későbbiek folyamán a magyar zsinati atyák száma ülészakról ülés- szakra fokozatosan növekedett. A létszám és összetétel alakulásában a domináns szerepet a Magyar Népköztársaság kormányának követelmé- nyei játszották (tudniillik csak megfelelően ellenőrizhető személyeket kívánt kiengedni Rómába), de teljességgel nem hanyagolható el a Vati- kán részéről ismételtlen megfogalmazott igény sem, hogy valamennyi jogosult főpásztor részt vehessen a zsinaton.

³⁴ *Discorsi, messaggi, colloqui del Santo Padre Giovanni XXIII*, Vol. 5, Quinto anno del pontificato. 28 ottobre 1962 – 28 ottobre 1963, Roma, 1964, 498.

³⁵ MNL OL M–KS 288. f. 22. cs. 1964/15. ó. e. 106–113. VI. Pál pápa beszéde a magyar püspökök fogadásán 1964. november 14-én, Archivio Segreto Vaticano (= ASV), Concilio Vaticano II (= Conc. Vat. II.), Segreteria Generale, Chiese d'Oltre Cortina 1962-1965 (= B. 333), 10/3. Ungheria. *Anieto Cicognani bíboros államtitkár levele Pericle Felicinek, a zsi- nat főtárlkárának (Città del Vaticano, 1965. július 14.)*

³⁶ Az egyes püspökök Prantner József AEH-elnökhöz címzett leveleit ld. MNL OL XIX–A–21–a. V–37–1–20/1962.

³⁷ Shvoy Lajos és Hamvas Endre levélváltását közli: Szabó Cs., i. m. 56, 59.

³⁸ MNL OL XIX–A–21–d. 0022–9/1962. *Előterjesztés a magyar katolikus egyház képvise- letének részvételéről a II. Vatikáni Zsinaton (1962. június 5.)* MNL OL XIX–A–21–d. 0022–9/1962.

Zsinati atyák <i>de iure</i>	Zsinati atyák <i>de facto</i>			
	I. ülészak	II. ülészak	III. ülészak	IV. ülészak
BADALIK Bertalan				
BÁRD János				
BELON Gellért*				
DUDÁS Miklós				X
ENDRÉDY Vendel				
ENDREY Mihály				
HAMVAS Endre	X	X	X	X
KISBERK Imre				
KOVÁCS Sándor	X	X	X	X
KOVÁCS Vince		X	X	X
LEGÁNYI Norbert			X	
MINDSZENTY József				
PAPP Kálmán		X		
PÉTERY József				
SHVOY Lajos				
SZABÓ Imre		X	X	
UZDÓCZY-ZADRAVECZ István				
BÁNK József			X	X
BREZANÓCZY Pál	peritus	peritus	X	X
CSERHÁTI József			X	X
IJJAS József			X	X
WINKLER József			X	X

Magyar Zsinati atyák 1962-1965³⁹

Az ülészakról ülészakra növekvő létszámú magyar főpásztor zsinati te- vékenységét alapvetően passzívítás jellemezte. Fontos szerepet játszott ebben, hogy az állami kiválasztás útján létrejött zsinati delegációban az

³⁹ ASV Conc. Vat. II. B. 333, 10/2. *Ungheria, Interventi al Concilio, III periodo*. (1964) * Belon Gellértet ezek szerint a Szentsek annak ellenére zsinati atyának tekintette, hogy csupán kinevezett, de fel nem szentelt püspök volt, mivel a magyar hatóságok felszenteléséhez egészen 1982-ig nem járultak hozzá.

állam nyilvánvaló befolyásolási és ellenőrzési szándéka következtében a bizalmatlanság légköre uralkodott, ami az szükséges fellépés és a közös munka rovására ment, mert mindenki eltitkolta a tudomására jutott információkat és egyénileg munkálkodott.⁴⁰

A viszonylagos tétlenségben ugyancsak fontos szerepet játszott – különösen az első két ülészek idején –, hogy a magyar püspökök idős koruk és az ezzel járó gyengeség és betegség miatt voltak képtelenek igazán aktív szerepet játszani. Állandó orvosi felügyeletre szorult például Papp Kálmán győri és Kovács Sándor szombathelyi püspök, de a delegációt vezető Hamvas Endre egészségi állapota is gyenge volt, olyannyira, hogy a negyedik ülészek közben kénytelen volt hazatérni Magyarországra.⁴¹

A magyar zsinati atyák passzívításában súlylyal esett latba továbbá a megfelelő nyelvismeret és tárgyalókészség hiánya. Szabó Imre esztergomi segédpüspök a második ülészek után például a következőképpen jellemezte a helyzetet: „Rendkívül gyenge együttes képviseli a zsinaton a magyar egyházat és egyházi ügyeket. Ettől a vérszegény társaságtól alig lehet valamit várni. [...] Rá kellett döbbernünk, hogy szánalmasan műveletlenek és elmaradottak vagyunk az ottani követelményekhez viszonyítva. Ilyen helyen az olasz, francia vagy angol nyelvismeret nélkül szinte semmit sem lehet kezdeni. Ami a latin nyelvtudásunkat illet, az – Brezanóczyt és Hamvast kivéve – vagy »szertartási latin«, vagy »konyha-latin«, de semmiképpen nem klasszikus.”⁴² Az új, többségükben Rómában végzett

⁴⁰ ÁBTl 3.1.5. O-14 963/5-a. „Canale.” 216. „Molnár Béla” fn. ügynök jelentése a magyar zsinati kiüldöttségről. (1963. október 30.) ill. ÁBTl 3.1.5. O-14 963/4. „Canale.” 319. A vatikáni zsinatról történő beszámoló. „György” fedőnevű ügynökkel történt beszélgetés (1963. december 17.)

⁴¹ ÁBTl 3.1.5. O-14 963/7. „Canale.” 132-134. A II. Vatikáni Zsinat II. ülészekéről kapcsolatos összefoglaló jelentés (Budapest, 1964. január 17.); ÁBTl 3.1.5. O-14 963/4. „Canale.” 310–311. A vatikáni zsinatról történő beszámoló. „György” fedőnevű ügynökkel történt beszélgetés (1963. december 17.); ÁBTl 3.1.5. O-14 963/10. „Canale.” 133. Tájékoztató jelentés az II. Vatikáni Zsinat IV. ülészekén részt vevő magyar zsinati delegáció eddigi tevékenységéről (Budapest, 1965. november 13.)

⁴² MNL OL XIX-A-21-d. 0033-13/1963. Feljegyzés Prantner elvtárs részére Szabó Imre püspökkel való tárgyalásról (Budapest, 1963. december 12.)

püspökök kinevezésével a harmadik ülészekről kezdve némileg javult ugyan a helyzet, de még a negyedik ülészek alkalmával adott pápai audiencia után is azt jegyezték fel, hogy a „pápa latin nyelvű beszédének megértése terén nehézségek merültek fel, mert a püspökök nem ismerik tökéletesen a nyelvet.”⁴³

A magyar zsinati atyák tétlenségében végül szerepet játszott az is, hogy a passzivitással valójában az állami elvárások elől kívántak kitérni, illetve bénítólag hatott rájuk az a feszült légkör, amely az egyházi (szentszéki) és állami elvárásoknak való egyidejű megfelelési kényszerből fakadt. Ezt a fajta belső feszültséget kitűnően tükrözik a már idézett Szabó Imre segédpüspöknek az Állami Egyháziügyi Hivatalban a második ülészek után feljegyzett szavai: „Őszintén mondom, hogy itthon még Hugyagot is inkább vállalom, mint Rómát. [...] Kétségtelenül van bennem bizonyos félelemérzet. Idegileg rendkívül megviselt az az állandó permanens állapot, amely arra irányult, nehogy valakinek vagy valahol rosszat mondjak, vagy rosszat tegyek, vagy nehogy rosszat mondassanak ki velem, és itthon az állam előtt végleg elveszítem becsületemet.”⁴⁴

A fentiek ellenére a magyar részvétel mégsem tekinthető teljesen passzívnak. A zsinati atyák a négy ülészek alatt saját érdeklődésüknek vagy a külső elvárásoknak megfelelően – írásban vagy szóban – három zsinati konstitúció és négy zsinati határozat szövegéhez szóltak hozzá.

⁴³ ÁBTl 3.1.5. O-14 963/10. „Canale.” 137. VI. Pál fogadta a magyar zsinati delegációt. Tájékoztató jelentés (Budapest, 1965. december 8.)

⁴⁴ MNL OL XIX-A-21-d. 0033-13/1963. Feljegyzés Prantner elvtárs részére Szabó Imre püspökkel való tárgyalásról (Budapest, 1963. december 12.). Hugyag volt 1958–1962 között Szabó Imre államilag kijelölt kényszerlakhelye.

Zsinati dokumentum/ schema	Zsinati atya neve, és a hozzászólás módja			
	szóban		írásban	
	I. ülésszak	II. ülésszak	III. ülésszak	IV. ülésszak
Charitas Christi urget nos	Hamvas Endre			
de S. Liturgia	Kovács Sán- dor			
	Kovács Sándor			
de Ecclesia		Hamvas Endre		
		Kovács Sán- dor		
de Episcopis ac dioecesium regimine		Hamvas Endre		
		Püspöki Kar		
de Oecumenismo		Hamvas Endre		
		Kovács Sándor		
de Matrimonii sacr.		Bánk József		
de Vita et ministerio sacerdotali			Bánk József	Cserháti József
			Bánk József	
de Institutione sacerdotali			Bánk József	
de Ecclesia in mundo temporis			Hamvas Endre	Hamvas Endre
				Hamvas Endre
				Brezanóczy Pál

A magyar zsinati atyák hozzászólásai

Történeti összefoglalás szempontjából az egyes hozzászólások ismertetésénél sokkal érdekesebb és gyümölcsözőbb annak vizsgálata, mely szöve-

gek keletkeztek önálló kezdeményezésre, és melyek külső elvárás nyomán. A hozzászólások tartalma és részben ismert keletkezéstörténete alapján a magyar zsinati atyák önálló kezdeményezésére születhettek mindenekelőtt azok a hozzászólások, amelyek az állam szemében apolitikusnak és ezért érdektelennek számítottak, mint a liturgiával, az egyház belső életével, a papság életével és szolgálatával vagy éppen a papneveléssel foglalkozó szövegek. Ugyanebbe a csoportba sorolhatók továbbá azok a hozzászólások, amelyek létrejötté kétségkívül valamely zsinati atya egyéni érdeklődési területére vezethető vissza. Itt mindenekelőtt a vegyes házassággal, illetve a házassággal foglalkozó beadványok említendőek, amelyek megszületésében minden esetben elsődleges szerepet játszott Bánk József, az egyházi házasságjog neves szakértője. Ide sorolandoak azonban a liturgikus konstitúció vitájához az első ülésszak alatt benyújtott hozzászólások is, amelyek háttérében a nemzetközi tekintélyű liturgia professzor, Radó Polikárp tevékenysége érhető tetten.⁴⁵

A legérdekesebb szövegek azonban ebben a csoportban azok, amelyek készítése során – a rendelkezésre álló források szerint – a zsinati atyák igyekeztek elkerülni az állami ellenőrzést. Ilyen mindenekelőtt Hamvas Endrének az ökumenizmusról szóló dokumentum vitájában elmondott beszéde, melynek szövegét a kísérők által készített hozzászólás-tervezetet megelőzően a csanádi püspök maga készítette, és amelybe a protestánsok és katolikusok közötti ellentétek történelmi alakulását összefoglaló részt a következő rendszerkritikus mondattal egészítette ki: „A közelmúltban azonban híveik (ti. a protestánsoké) lélekben mindinkább közeledtek a katolikusokhoz. A közös ellenség ugyanis közös védekezésére egyesíti mindazokat, akik Istenben hisznek.”⁴⁶ A hozzászólás

⁴⁵ Erre utal mindenekelőtt az, hogy Kovács Sándor szombathelyi püspöknek a prefációk számának növelésére vonatkozó javaslata összecseng a brazil Clemente Gouvea Isnard, Nuova Friburgo-i püspök hasonló tárgyú előterjesztésével, akiről ugyanakkor tudható, hogy a brazil előterjesztések összeállításáért az ügyancsák a *Domus Mariae*-ben lakó Radó Polikárp tanácsát. ÁBTL 3.1.5. O-14 963/2. „Canale”.

298. Radó Polikárp: Beszámoló 1962. okt. 4. – dec. 12-iki utamról.

⁴⁶ *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II (=AS), Vol. II, Periodus Secunda, Pars V. (= II/5) Congregationes Generales LXV-LXXIII, Typis Polyglottis Vaticanis 1973, 677. Congregatio generalis LXXII. Patrum orationes de Oecumenismo in genere. Andreas Hamvas.*

hazai hatására jellemző, hogy a *Magyar Kurír* egy héting nem tudott megjelenni, mert nem volt utasítása, mit hozhat le belőle, az *Új Ember* és a *Katolikus Szó* pedig „megfésült”, illetve „kihagyásos” szövegeket közölt.⁴⁷ Ilyen továbbá az a két írásos beadvány, amely a püspökök pástori szolgálatáról szóló dokumentum vitájához készült. A források szerint ez a Hamvas, illetve valamennyi püspök nevében szerkesztett két dokumentum teljesen elkerülte a magyar állami hatóságok figyelmét: egyetlen zsinattal foglalkozó jelentésben sem szerepelnek, de még a püspökkari konferencián elhangzott beszámolóban sem kerültek megemlítésre.⁴⁸ Az állami források hallgatása annál inkább szembetűnő, hogy a magyar zsinati atyák által közösen jegyzett szövegben ugyan csak szerepelt egy rendszerkritikus mondat. Miközben a szövegben megfelelő önállóságot szorgalmaztak a püspökök számára, egyúttal a túlzott decentralizáció veszélyétől is óvtak. Többek között arra hívták fel ugyanis a figyelmet, hogy a túlzott decentralizálás és a nemzeti egyházak túlzásba vitt önállósága – a diktatúrák tapasztalatának fényében – az egyház szabadságát veszélyezteti: „*qui enim a Sancta Sede libertatem suam saluare volunt, alterius societatis incidentem seruitutem* (aki ugyanis a Szentszékkal szemben kívánja megőrizni saját szabadságát, más társaság [ti. állam] szolgátságába juthat).”⁴⁹

A magyar zsinati atyák hozzászólásaiban kifejezetten két esetben lehet tetten érni állami, illetve más külső „sugallatot”. Hamvas Endre rögtön az első ülészak elején eleget tett annak az állami elvárásnak, mely a „zsinat politikailag pozitív erőinek támogatását” tette a magyar zsinati atyák egyik legfontosabb feladatává. Ennek felelt meg a csanádi püspök hozzászólása a *Charitas Christi* irgel nos kezdetű, emberiséghez intézett üzenet szövegének vitájában. Hamvas ugyanis Giuseppe Antonio Ferretto bíborossal szemben, aki azt az álláspontot képviselte, hogy az üzenetben egyértelműen essék szó a „hallgatás egyházáról”, a javu-

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/4. „Canale”. 296. Kivonat „Dudás” fn. ügynök 1963. december 6-án adott jelentéséből.

⁴⁸ A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között, Dokumentumok I-II, Összeáll. Balogh M., Budapest 2008, 1168–1169. A püspöki kar 1963. december 17-én tartott tanácskozása.

⁴⁹ AS II/5. 349. *Animadversiones scripto exhibita quoad capp. III-IV. schematis de Episcopis ac dioecesium regimine. Conferentia episcoporum Hungariae.*

lás jeleit kiemelve sikeresen érvelt amellett, hogy az üzenet hallgasson az üldöztetésekről, mert emlegetésük csak kárt okoz az egyháznak.⁵⁰

A külső elvárások hatása még inkább tetten érhető a 13-as schéma vitájához készült hozzászólások esetében. A harmadik ülészakra kidolgozott felszólalás redakciótörténetéről például tudjuk, hogy egyrészt Alfred-Jean-Félix Ancel Lyon-i püspök, a schéma egyik szerkesztője szorgalmazta a magyar püspökök hozzászólását, egyúttal szempontokat is adva hozzá. Amellett érvelt, hogy a magyaroknak speciális helyzetükből kiindulva kellene kifejtienie „mi az, ami hiányzik a schémából, mi az, amit nem vettek figyelembe, vagy túlságosan nyugati szempontból tekintve a szociális kérdést illetően, a magántulajdon fogalmánál stb. Lényeges lenne hivatkozni azokra a szociális eredményekre is, melyek végbementek, és melyek változást idéztek elő a nyugattal szemben a szociális struktúrában.”⁵¹

Hamvas Endre mindazonáltal nem vette igénybe a felkínált francia segítséget, hanem Cserhádi Józsefet és Bánk Józsefet bízta meg egy felszólalás-tervezet elkészítésével. A Cserhádi-féle szöveget – melyből Brezanóczy néhány túlzottan állami elvárásokat tükröző részt törölt – egyhangúan elfogadták. Hamvas végül mégis kiegészítette azt Bánk szövegével, majd Julius August Döpfner münchen-freisingi érseknek adta át lektorálása, aki kihúzatta azt a bekezdést, amelyben a magyar zsinati atyák a sajátos magyar történelmi, társadalmi és gazdasági helyzet pozitív tapasztalatainak követését ajánlották a schéma III. fejezetének bevezetőjében szorgalmazott újfajta hozzáállás és tevékenység konkrétabb tételéhez.⁵² A hozzászólás itt vázolt keletkezéstörténete

⁵⁰ AS I/1. 235. Giuseppe Antonio Ferretto Bíboros javaslat. AS I/1. 242–243. Hamvas hozzászólása. AS I/1. 230–232. A dokumentum szövegtervezete. Uo. 254–256. A szöveg végleges változata. A dokumentum keletkezési körülményeiről: Melloni A., i. m., 110, 131.

⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/5-a. „Canale”. 333. Vítányi György zsinati beszámolója az ÁEH felé (1964. december)

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-14 963/5-a. „Canale”. 333–336. Vítányi György zsinati beszámolója az ÁEH felé (1964. december) és ÁBTL 3.1.5. O-14 963/8-a. „Canale”. 257–258. Francia és magyar püspökök közötti kapcsolatot. Tájékoztató jelentés. (Budapest, 1964. október 20.) Vítányi közli a Döpfner kardinális által kihúzott szövegtervezet, amely a szóbeli hozzászólásban végül nem hangzott el, de az írásban benyújtott változatban benne maradt. AS III/5. 344–346. *Congregatio generalis CVII. Patrum orationes De Eccl. in mundo huius tem-*

plasztikusan elénk tárja, miként kívántak a magyar zsinati atyák az állami kívánalmaknak úgy megfelelni, hogy egyúttal ne váljanak a rendszer szócsövévé. A kísérlet mindenesetre Brezanóczy Pál javításai, illetve Döpfner bíboros módosításai után sem sikerült maradéktalanul. Az egri apostoli kormányzó maga jellemezte úgy a javított szöveget, hogy „ebben is sok minden benne van, ami csak azért van, mert ezt Földes úr [a római magyar követség első titkára munkakör fedésében a magyar rezidentúra vezetője] kívánta.”⁵³

A negyedik ülészakra készített hozzászólásokban még határozottabban tükröződtek a magyar kormány igényei. Hamvas beadványát Döpfner egyenesen „házi feladatnak” minősítette.⁵⁴ Ezzel nem is járt messze az igazságtól, ha figyelembe vesszük: a magyar püspököknek a negyedik ülészak előtt többek között feladatként jelölték ki, hogy pozitív felszólalásokkal ismertessék Magyarország gazdasági és szociális eredményeit, és álljanak ki a haladás és a béke ügye mellett.⁵⁵ Hamvas Endre végül írásban benyújtott hozzászólásának tartalmán túl az is arra utal, hogy a szöveg állami kívánságnak felelt meg, hogy Hamvas felszólalási igényét az elutasítása előtti utolsó pillanatban még Budapestről, táviratban jelentette be a Szenteknél.⁵⁶ Brezanóczy Pálnak a béke mellett és a totális háború érdekében elmondott szónoklata ugyancsak az állami igényeket volt hivatott kielégíteni, így nem véletlen, hogy a központi egyházi békeszerv felállítására vonatkozó javaslatát az állami hatóságok nagy jelentőségűnek nevezték.⁵⁷ A rendelkezésünkre álló hozzászólás-tervezetek ismeretében mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy a magyar zsinati atyák még ezek-

poris in genere. Andreas Hamvas. A felszólalás közel egészének magyar fordítását ld. VITÁNYI GY., A II. Vatikáni Zsinat, Budapest 1967, 377–379.

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/5-a. „Canale”. 335. Vítányi György zsinati beszámolója az ÁEH felé (1964. december)

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/10. „Canale”. 129. A magyar zsinati delegáció tevékenységével kapcsolatos értesülések. Tájékoztató jelentés (Budapest, 1965. november 10).

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/10. „Canale”. 2-8. A magyar zsinati delegációról (1966. január 5.).

⁵⁶ ASV Conc. Vat. II. Segreteria Generale. Petitiones loquendi 1962–1965 (= B. 593.) fasc. 4. Petitiones loquendi 1965. Hamvas Endre kalocsai érsek távirata a Vatikánba (Budapest, 1965. szeptember 8.)

⁵⁷ MNL OL XIX-A-21-a. V-37-4/1966. II. Vatikáni Zsinat. Nagy László ÁEH-főosztály-vezető tájékoztatótervezete a külképviseleteknek a zsinatról (Budapest, 1966. december 28.).

nek a határozottan állami igényeket (is) kiszolgáló felszólalásoknak az előkészítése során is igyekeztek finomítani a szöveg megfogalmazásán, és a végső változatból számos túlzottan „lojális” hangú részletet kihagytak.⁵⁸

A magyar zsinati atyák tevékenysége mindenesetre túlnyomórészt nem a zsinati aulában, hanem azon kívül zajlott. Római jelenlétük elsődlegesen arra szolgált, hogy a magyar egyház ügyeit megtárgyalják a vatikáni illetékesekkel, illetve ezzel összefüggésben háttér-információkkal, tanáccsal szolgáljanak az 1963 tavaszán megkezdett szentszéki-magyar tárgyalásokhoz. A II. Vatikáni Zsinat ugyanis mind a Szentek, mind pedig a magyar kormány számára az információszerezés kiuntett terepévé vált a tárgyalások során. Ezért végső soron egyik oldalról sem számított elsődleges elvárásnak a kiutazó püspökökkel szemben a zsinat munkájában való aktív részvétel.

A magyar zsinati atyák Szentek számára adott információit, értékelését és javaslatait nagymértékben meghatározta, hogy ezekkel részben saját rendszerhű viselkedésüket kívánták igazolni, részben pedig igyekeztek személyes vagy partikuláris anyagi, illetve karrierérdekeket érvényesíteni. Beszámolóikban így egyszerre érhető tetten az állami elvárásoknak való megfelelési szándék, és az egyház iránti hűség megőrzésének igénye.

A tárgyalások során szem előtt tartandó állami elvárásokat legfőképpen talán a következő, a harmadik ülészak előtt készült állambiztonsági javaslat foglalja össze:

„1./ A delegáció aktív szereplésével oszlassa szét azoknak a véleményeknek a jogosságát, hogy még ma is idősebb a magyar rk. Egyházzal, mint a hallgatás egyházáról beszélni.

2./ Aktivitásával győzze meg a Vatikánt és a közvéleményt arról, hogy lehetséges, célszerű és egyedül járható út, a népi demokráciákkal való államközi tárgyalások útján a fennálló problémák rendezése.

⁵⁸ MNL OL XIX-A-21-a. V-37-8/1965. Hozzászólás-tervezet a „De Ecclesia in mundo huius temporis” constitutio pastoralis zsinati tárgyaláshoz; Magyar Zsinati Atyák közös fel-szólalási tervezete a 13-i sémához. (1965. szeptember 13.)

3./ Aktív szerepet kell vállalniuk abban, hogy a Vatikánt a további tárgyalásokra és az állam szempontijából is hasznos kompromisszumok megkötésére ösztönözzék.

4./ Az exkommunikált papok ügyének rendezése érdekében pozitív hatást kell gyakorolni a Vatikánra.

5./ Meg kell értetni, hogy az egyház jövője és élete szempontjából megközelítőleg sem jelent olyan veszélyt a papi békemozgalom – amelyet a Vatikán eltorzítva ismer –, mint azoknak a vezető papoknak a magatartása, akik viselkedésükkel államellenességre ösztönöznek.

6./ A Vatikán illetékeseit meggyőzni arról, hogy a magyar egyház helyzetét az itthon élők ismerik, akik felelősséget éreznek az egyház iránt, ezért a felelős vezetőkre támaszkodjanak.

Az állammal az elvi engedmények nélküli együttműködés elkerülhetetlen a hívek magatartása miatt, és hogy méreteiben milyen legyen, bízzák a politizálni tudó és a helyzetet jól ismerő püspökökre. A Vatikán ennek az igénynek a jogosságát ismerje el, hogy zavartalanul dolgozhassanak az egyház érdekében.⁵⁹

Egyes esetekben kitűnően megragadható az azonosulás a fenti elvárások egy részével. Kovács Sándor szombathelyi püspök például az első ülészek idején még magánbeszélgetésekben is a magyarországi rendszer által biztosított törvényi szabályozás megfelelő voltát hangsúlyozta. Az 1950-ben a püspöki kar és az állam között létrejött megállapodást védelmezve, annak előnyei, de legalábbis szükségességére mellett érvelve az állam és egyház közötti jó viszony ápolása mellett a következőképpen állt ki:

„Ezt azért tettük, mert a Vatikánnak esze ágában sem volt a magyar kormánnyal egyezkedni, aminek természetesen meglehettek az okai, de nekünk is megvoltak az okaink arra, hogy egyezményt kössünk. Mi püspökök is a Magyar Népköztársaság népi demokratikus államrendjében élünk, s a politikai rendszerváltozás követ-

⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/7-a. „Canale”. 317–318. *Javaslat a II. Vatikáni Zsinat III. szesszionján való részvétel előkészítésére* (Budapest, 1964. augusztus 12.) Közl.: KAHLER F., III/III-as történelmi olvasókönyv 3. A „Canale” dosszié, *A magyar titkosrendőrség és a II. Vatikáni Zsinat*, Az „Ibolya” dosszié, *Hiányzó lapok „A magyarországi görögkatolikusok történeté”-ből*, Budapest 2005, 151–152.

keztében katolikus és magyar felelősséggel vállaltuk az állam, valamint a magyar katolikus egyház viszonyának rendezését. [...] Amikor ezt tettük, lelkiismereti szabadságunk egész teljességében jártunk el, mert biztos tudatában voltunk annak, hogy a konkordátum megkötésével a Szentszék neheztelését és rosszallását vonjuk magunkra; de ennek ellenére is megkötöttük, mert ezzel katolikus és magyar kötelességünknek véltünk eleget tenni. [...] Igaz, hogy az egyetemes katolikus egyházat nem elégítheti ki a magyar törvényhozás, de a katolikus hit többé már nem államvallás nálunk, s ezért be kell érniünk a törvény adta lehetőségekkel. A törvényekkel való szembehelyezkedés azonban az egyetemes katolikus egyháznak sem válna hasznára, viszont a magyar egyháznak sokat ártana, ezért a püspökök az állammal való jó viszony ápolásával töreksenek hitvátságukat betölteni.”⁶⁰

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a magyar főpásztorok ne ismerték volna el: a magyar egyháznak igenis vannak nehézségei. Ezzel kapcsolatban egyedülálló forrás az a jelentés, amelyet az Államtitkárság alkalmazásában álló Josip Žabkar prelátus készített Brezanóczy Pállal négyeszműközt folytatott beszélgetéséről.⁶¹ A XXIII. János pápához is eljuttatott feljegyzés azért különösen értékes, mert jelenleg szinte ez az egyetlen eset, ahol nemcsak ügynökjelentésekből lehet rekonstruálni azt, mi is hangzott el egy fontos megbeszélésen. Az egykori innsbrucki iskolatársak találkozója ugyanis nem egyszerű baráti beszélgetés volt: Brezanóczy Pál tisztában volt azzal, hogy Žabkar az elhangzottaktól referátumot ír a pápának, akivel Párizsban együtt dolgozott.⁶²

A vatikáni diplomata által készített feljegyzésben jól tetten érhető, miként alkalmazta Brezanóczy a gyakorlatban azokat az elveket, amelyeket – az Állami Egyházügyi Hivatal felkérésére – Beresztóczy Miklós fogalmazott meg a zsinati atyák számára a Szentszék tájékoztatásáról, és

⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14 963/3. „Canale”. 206–207. Kovács Sándor szombathelyi püspök jelentései az állami és az egyház közötti viszonyról. *Tájékoztató jelentés*. (Budapest, 1963. január 30.)

⁶¹ *La politica*, i. m., 37–42. *Relazione di Mons Casaroli su un colloquio di Mons. Žabkar con Mons. Brezanóczy*, *Amm. Ap. di Eger*. (1962. december 4.)

⁶² 5. ÁBTL 3.1.5. O-14 963/5. „Canale”. 29. „Kékes” fr. ügynök jelentése a II. Vatikáni Zsinatról. (Budapest, 1963. január)

amelyek valamiképpen megkísérelték közös nevezőre hozni az egyház iránti hűség és az állam iránti lojalitás szempontjait.⁶³ Az egri apostoli kormányzó nem tagadta a magyar egyház nehézségeit: beszélt az egyház életének, a fontosabb kinevezéseknek nagyfokú ellenőrzéséről, az egyházügyi megbízottak tevékenységéről, a klérusnak az államtól való anyagi függőségéről, a papok egy részének ügynöki tevékenységéről, és arról, hogy bár jelenleg megfelelő a hívek hitelete, hosszú távon az ifúság elvesztése fenyegeti az egyházat. Az általa vázolt kép azonban korántsem volt teljesen negatív. Apró példákkal igyekezett illusztrálni, hogy az utóbbi időszakban lassú, de fokozatos javulás tapasztalható. Ilyennek nevezte például azt, hogy az állami egyházügyi hivatal megbízottai már nem a püspöki aulában folytatják munkájukat; valamint azt, hogy az egyházellenességéről ismert Marosán György – talán Moszkva nyomására – a közelmúltban kikerült a kormányból. És végül elsősorban azt, hogy néhányan részt vehetnek a II. Vatikáni Zsinaton.

A Brezanóczy által rajzolt kép kétségtelenül árnyalt volt, de a pozitív és negatív példák, illetve a felvetett szempontok hátterében határozott tendenciózusság érzékelhető. Kérdéses, vajon a Vatikánban felismerték-e: Brezanóczy – más dokumentumokban nyíltan bevallott – célja éppen az volt, hogy rávegye a Szentszéket bizonyos „réalpolitika” folytatására, azaz arra: vegye fel a közvetlen kapcsolatot a magyar kormánnyal, mert a kommunista vezetőkkel is lehet reálisan tárgyalni.⁶⁴ Ez volt ugyanis Brezanóczynak a magyar hatóságoktól kapott egyik elsődleges feladata. Mindez azonban nem zárja ki, hogy Brezanóczy azért vállalta – és teljesítette oly sikeresen – ezt a megbízatást, mert felfogása szerint ezzel szolgált a leginkább a magyar egyház érdekeit is. A Zákbar-feljegyzésben tapasztalható meggyőző érvelés mindenesetre kifejezetten ezt látszik alátámasztani.

⁶³ MNL OL XIX-A-21-a. V-37-12/j/1962, vö. *Püspökünk a zsinaton. Beresztóczy Miklós feljegyzése. (Budapest, 1962. november 30.)*

⁶⁴ Vö. ÁBTL 3.1.5. O-14963/5. „Canale”. 26-50. „Kékes” fñ. ügynök jelentése a II. Vatikáni Zsinatról. (Budapest, 1963. január 5.) 1963 tavaszán a bécsi tárgyalások során is ezért érvelt Brezanóczy – látszólag teljesen saját kezdeményezésére – amellett, hogy vegyék fel a tárgyalásokat a kormánnyal; vö. SOMORJAI A., *Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar, Kiütérés 1963 tavaszán*, in *Vigilia* 74 (2009) 6, 469-470.

A leírtak összességésként megállapíthatjuk, hogy jöllehet a II. Vatikáni Zsinat XXIII. János pápa által szándékolt pasztorális jellege alapvetően kizárta a közvetlen politikai implikációkat, magyar vonatkozásban, a hozzá kötődő szentszéki és magyar (párt)állami érdekek következtében a zsinat mégsem elsődlegesen belső egyházi esemény volt, hanem mindvégig szorosan kapcsolódott a szentszéki-magyar tárgyalásokhoz. Mindez alapvetően meghatározta a magyar zsinati atyák római szereplését. Közvetítő, majd tanácsadó szerepüknél fogva a zsinat időszakájában megnőtt ugyan a kiengedett magyar főpásztorok súlya, aktivitásukra azonban fékezően hatott a kettős lojalitás követelményének való megfelelés kényszere. Mivel ugyanakkor a zsinati munka során csak azoknakodva tettek eleget az állami elvárásoknak, és igyekeztek csak azokat a megbízatásokat teljesíteni, amelyeket valamilyen formában maguk is a magyar egyház érdekében állónak tartottak, a viszonylag gyenge zsinati szereplés hátterében – legalább részben – a meggyőződésükkel ellentétes álláspont képviselése előli kitérés szándékát feltételezhetjük.